

Անփորձը կը կարծէ թէ ամէն բան գիւրին է, ու քիթը կը կտորէ արգելքին առջեւ, Իբր թէ Արտ. Եարութիւնեան սպառած ըլլար ոտանաւորի ճնացած ամէն ձեւերը, հուսկ ուրեմն կը ճաշակէ հնչեակէն՝ որուն մէջ յաղողութիւն կ'երազէ, առանց գիտնալու Պոստօրի պատուէրը.
— Un sonnet sans défaut vaut seul un long poëme.

Mais en vain mille auteurs y pensent arriver.

Չկայ՝ ստուգիւ՝ եւ ոչ մէկ հնչեակ առանց թերութեան՝ Վրտած քնարի, 55 ոտանաւորներուն միջեւ:

Արտ. Եարութիւնեան կարգացած է միայն հնչեակի մը մեքենական, նիւթական, արտաքին շինութեան կանոնները եւ անոց կիրառութիւնը փորձած է: Գովելի եռանդ եւ քաջաբերելի, որքան ասոն որ չ'արտայայտուիր ի փնտս դրացւոյն համբաւին:

ՄԿ. Աճէմեան կրթութեան է Վենետիկի Միթիթարեանց Հաջող գպրոցին մէջ՝ ուր բնականաբար իտալացի հնդկնախներու ձեւերը նախընտրութեամբ կ'աւանդուին աշակերտներուն՝ քան գաղղկականները: Արդէն իտալական հնչեակը կը տարբերի գաղղկականէն, եւ Արտ. Եարութիւնեան այնքան մեղադրելի պիտի ըլլար չգիտնալով աս մանրամասնութիւնը, որքան Աճէմեան կը մեղադրուի վարժուած չըլլալուն համար գաղղկականին արտաքին ձեւին:

Բայց Արտ. Եարութիւնեանի յարուցած ամբողջ խնդիրը կը կայանայ մի միայն կանոնաւոր եւ անկանոն հնչեակի կազմութեանը վրայ, որ պարզ գաղղկական քամահաճոյքի մ'արգիւնք է. մինչդեռ շատ արժեքաւոր եւ ներքին յատկութիւններ կը պահանջուին հնչեակէն, որոնք թեթեւ մէկ նշոյլը հազու կ'ընդհամարուի խնդրոյ նիւթ եղող հաւաքածոյին մէջ:

— «Հնչեակը պիտի կարօտէր ամբողջ պատմութեան մը եւ ամբողջ մենագրութեան մը», — կրէ տը Պանզիլի, եւ կ'անուանէ աս խնդիրը — une question inépuisable — այս. ինքն՝ անսպառելի:

Հնչեակի մէջ էն անճարակ ու տգէտը ան չէ ուրեմն զոր կարծել կը թուի Պ. Արտ. Եարութիւնեան՝ որուն յաւանութիւնն է, թեբեւ, ներկայացնել ինք զինքը իբր անսպառելի... խնդիր մը:

11 Նոյեմբեր 1902:

Պ. ՄԱՆՍՍՍ

ՊԱՐԱԿԱՆ ԵՐԵՄԻԱ

Հստ Ստոյն Մովսիսի Խորենացոյ Աշխարհագրութեան:

Ամենայն ճշգրտութեամբ եւ յարմարութեամբ կրնանք Գր. Մարկարտի «Գարսից աշխարհ» (Eränsäht) ըստ Ստոյն Մովս. Խորենացոյ աշխարհագրութեան, հանդերձ պատմական-քննադատական մեկնութեամբ եւ պատմական ու տեղագրական յաւելումներով¹, (Excursen) սքանչելի երկը՝ հիացախառն բացագանչութեամբ կոչել. գործ գերմանական ընդարձակածուալ քննադատ մտաց, կամ լաւ եւս՝ արգիւնք Գր. Մարկարտի անսովոր տաղանդին:

Կեղծ կամ Մուտ Մովս. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան Պարսից աշխարհին վրայ եղած եւ ոչ իսկ երեք թուղթ հատուածը՝ առիթ տուած է Գր. Մարկարտի հրապարակ հանելու մանագիրտօրէն գրուած 358 մեծագիր էջերով հիանալի հատոր մը, որուն մէջ տեսնուած արտաքին կարգի ընդարձակածուալ լեզուական ու պատմական ծանօթութիւններն եւ սրամիտ քննադատութիւնները, խորաթափանց ենթագրութիւններն եւ հանճարեղ եզրակացութիւնները մարդուս շրթունքը խաճնել կու տան: Գր. Մարկարտ իւր տարեր մէջ է. նիւթին վերաբերեալ ամէն աղբիւրները կը գործածէ — մեծ յարողակութեամբ. այսպէս. հայ, յոյն, լատին, պարսիկ, հնդիկ, ասորի, արամայերէն, արաբերէն, թրքերէն, եւ — — յնչեւ...:

Մարկարտ 5 էջ յառաջաբանէ մը վերջը — որմէ հոս մ'օգտուինք — մեզի կը ներկայացնէ Մուտ Մովս. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան երկու տեսակ բնագիրն: Մին՝ ինչպէս ինքն ապացուցած է, սկզբնական բնագիրն է. եւ երկրորդը՝ որ միայն յառաջագոյն ծանօթ էր շատ համառօտուած ու խորագրուած է: Վաղամեռիկ Հ. Արսեն Վ. Սուքրեանի ձեռքով հրատարակուած Մուտ Մ. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան կատարելագոյն խմբագրութեան մէջ յիշուած երանեան գաւառները՝ Գր. Մարկարտի բնագիրն համաձայն դեռ շատ շփոթ կը մնան: Շատ անգամ բաղդորեալ անունները՝ քանի մը հատի բաժնուած են, եւ անոր հակառակն ալ քանի մ'ինքնակց անուններ՝ մէկի վերածուած:

¹ Eränsäht nach der Geographie des Ps. Moses Chorenaci. Mit historisch-kritischem Commentar und historischen und topographischen Excursen von Dr. J. Marquart, Privatdozent der alten Geschichte in Tübingen. Berlin, Weidmann. 1901, p. 358, 4°. [Abhdlgn. d. K. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Kl. N. F. Band III. 2.]

“Է. Սուբրան” կըսէ Գարկարտ իւր յառաջա-
բանին մէջ, կ’երեւայ թէ գոհ կ’ըլլայ պարզա-
պէս իւր ձեռագիրը տպագրելով. թէպէտ եւ
մէն մի թափամուտքի գաւառներու աւելցուած
գումարները պէտք էին իրեն մոմսուքը շարժել
եւ շատ անգամ ուղիղ ձամբան բերել, Սակայն
նաեւ այնպիսի բաներու մէջ՝ զորոնք օտար
գաւառներու եւ քաղաքներու անուաններէն շատ
աւելի գիւրիս է ճանչնալ եւ ուղղել, Է. Սու-
բրանի Տրատարակութիւնը — որչափ ալ
պէտք է իրեն շնորհակալ ըլլալ, որ վերջապէս
սկզբնական բնագիրն ի լոյս ընծայեց — առանց
գիտնական քննութեան է. այնպէս որ հարկ
եղաւ վերականգնել բնագիրը գնել, Սար-
կարտի Տրատարակութենէ կը տեսնենք Տիմայ
թէ երանշա՛հրի Սասանեան պետութեան Լու-
սազակապետ-ին-է-ն-ը՝ Պտղոմէոսին նահանգնե-
րուն հետ հաւասար գնեցնել եւ իրարու հետ խառ-
նելը մինչեւ մօտ ասորներ միակ ծանօթ հա-
մառու խմբագրութեան գործն է: Միայն Արիք՝
որ Պտղոմէոսին՝ *Arēia-*ին — իրապէս հին աշ-
խարհագրաց *Arēia-*ին — կը համապատաս-
խանէ, բոլորովին ուղիղ կերպով սասանեան
խորասանին դիմացն է գրուած: Ուստի համա-
ռօտ խմբագրութեան մէջ շարքը փոխած է.
այսինքն՝ Մարք = Բուստի կապուհ, Եղիմացիք
= Բուստի խորասան, Պարսք = Բուստի
Դմառ, Արիք = Բուստի խորասան, Համեմա-
տութիւնը գիւրացնելու համար՝ Մարկարտ
երկու խմբագրութիւնները տակէ տակ դրած է:
Սկզբնական բնագիրը *A* տառով, իսկ համա-
ռօտն ու խորագրեալը՝ *B*:

Դր. Մարկարտ՝ իրանի վրայ եղած հա-
տուածէն կը հետեցնէ թէ ընդարձակագոյն
խմբագրութիւնը (*A*) գործին սկզբնական բնա-
գիրը կը ներկայացնէ, այնպէս որ վերջէն ըն-
դարձակուած եւ ընդմիջարկութիւններ կրած
ըլլարուն վրայ ամենեւին խօսք չի կրնար ըլլալ
մինչդեռ համառօտուած խմբագրութիւնը (*B*)
ընդարձակին մէկ ողորմելի ու խոնձ քաղուածն
է: Դման աղերս մը կը տեսնուի բուն կորեան
(տպ. Վն. 1833) եւ կեդիին կամ Ստոյն մէջ,
որ տպուած է Հայկական Սոփերաց մէջ հար.
ԺԱ. զոր թարգմանած է Վնեզուա, *Collection*
des historiens de l’Arménie II p. 9—16. Վեր-
ջինս փոխագրութեան ռճով կցկցանք մըն է. այս
ըսուածը՝ կ’արժէ միանգամայն մերի հասած
Ագաթանգեղոյս գրքին նկատմամբ ալ: Դր.
Մարկարտ կը խոստանայ ապացուցանել նաեւ
կորեան եւ Ագաթանգեղոսի իշխ. խմբագրութեան

ունենան՝ իւր Հայոց պատմագրութեան սկզբնա-
ւորութեան վրայը ընելու քննութիւններուն մէջ,
եթէ արտաքին պարագաներն իրեն ներեն՝ որ
զանոց աւարտուի:

Դռանք թէ նոյն քանադարաց Ստոյն Մովս. Խո-
րենացոյ Պատմութեան եւ Աշխարհագրու-
թեան աղբրաց, յօրինման, ժամանակին եւն
վրայ յարուցուած այլեւայլ խնդիրները, որոնց-
մով խորենացին բաւական ժամանակամիջոց
մ’իտ քըւեցեալ: Հիմայ Դր. Մարկարտ եւս կու
գայ նոր ու հիմնական փաստերով ցուցնելու
խորենացոյ յետագարեան ըլլալը, անոր գեռ
անյայտ աղբիւրները յերեւան հանելով: Խո-
րենացոյ յետագարեան ըլլալը մասնող շատ
մ’անուշաբերէն¹ զատ՝ ինքնին իսկ խորենացու
լեզուն խօսանք աշնունը կը բողբէ —
եզնկեան բացատրութեամբ խօսելով — թէ
Ը. դարէն յառաջ չեմ կրնար ըլլալ² Բայց
թողունք ասոնք, եւ դառնա՛ք Մարկարտի ողա-
կաւորեալ ապացոյցները լսիլու:

— «Թէ Ստոյն խորենացոյ աշխարհագրու-
թիւնը՝ անոր պատմութեան հետ խիստ կապակ-
ցութիւն ունի եւ թէ այս գործերուն հեղինակը
միեւնոյն անձն է, Մխիթարեանը միշտ եւ իրաւ-
ամբ ընդունած են (?)» Այս երկու գրքերուն իրա-
բու հետ ունեցած անկայտնի յարաբերութեան
համար նշանակութիւն ունին իւր միայն 17, 30
էջին գիտողութիւնները — ուր կ’ըսուի թէ
“Հայոց Արտաշէս թագաւորին զօրքերը՝ Եւքիա

¹ Հմմտ: Բուշար կամ Բուշար, Բուշք, Փեղոնակ
եւս են, որոնք՝ ինչպէս յայտնի է, Ը. դարէն յառաջ ընդ-
հանուր պատմութեան ծանօթ չէին:

² Ցնս լեզուական խնդրոյն նկատմամբ՝ լեզուաբանին
Գրեքիսեան Հօր տեսութիւնը, «Ազգային Մատենադարա-
նիկ» ԻԲ. հատորին ընդարձակ յառաջաբանին մէջ (Վինն.
նա. 1897), յատկապէս էլ Ժ. Ժ. Ժ. ուր է մէջ յայտն
կարգադր. — . . . չկայ լեզու եւ որովհետեւ ապացոյց մը չկու-
սէ խորենացի Ե. գարու մտնողագիր համարելու: Լեզու-
փաստը զոր Գորեանն յառաջ կը բերէ, իբր ամբողջական
գործնական եւ առաջին խորին պատկանողները: Ըստ մի
Մ. խորենացոյ լեզուին Ե. գարու ցնցումն այնպէս ազա-
հով է, որ վերկարգաւի հայեացք մը բաւական է համա-
ընելու համար: Վիննական գարոյն երբեք չէր խորե-
նացի, զիչիչէ, զժարպեցի, զԳլայ եւն, ոսկեգարեան համա-
րած չէ: Թէպէտ քաջ Հայկաբաւ են, մանաւանդ Եղիմէս
իսկ խորենացոյ մէջ կը նշմարեն որ միշտ երկու կերպ
գրուելու, մի՛ ըստ բաւականի մացուր, երկ փոստ յա-
տուի յետագարեան: . . . Բուն խորենացոյ լեզուն է հնե
տեւեպը. էջ 129. «Ոչ ասորիս առեւ, իմաստուն կամ ան-
համար աստուծոյ լեզու մէջ հիւսն պատկանուոր, կամ աշ-
ղարհիկ (տես մեր ինկնի եւ իւր «Բառք» գրականը) այժմ
ուրեմ գիւի հնչեալով քան, զկարեւորն եւ զմիջոյս
արժանի լեզուաբանութեանը: Այս յետագարեան լեզուն է.
. . . Ուր կրնանք, լեզուի ցուցնու յոյն է, մինչեւ որ հա-
մեզակեր պատմաբաններով այս լեզուն Ե. գարու ըլլան ըս-
պացուցուի, որ ըստ մեզ — անհամարն է ապացուցանել: —

կղզին գրաւեցին, որպէս զի ռոմկաց նաւերը չուշանան, քանի որ զարմանալի դղեակը (այս է՝ Աթէնք) պաշարուած էր¹, (Հմմտ. Մ. Խոր. Բ. ձթ. էջ 85, ձթ. էջ 87), եւ թէ «Արտաշէս թագաւորը հոն մեռած ըլլայ» — այլ նաեւ «Ապար-հրուկի Խուրբարաթի կամ Խուրբարդի որդւոյն» խաղաղաց առեւեկէն փախչելուն եւ Դա-նուսի Պեւեկէ կղզւոյն վրայ բնակելուն, էջ 17, 5. 25. 25, Խնչպէս խաղաղաց, Բայալաց եւ Բուլ-ղարաց վրայ տրուած տեղեկութիւնքը, էջ 25, 22. 26. 16. 27. 19. 42. 26. 43. 10 (Հմմտ. Մ. Խոր. Բ. Վ. էջ 75, ձեւ. էջ 136. Կ. էջ 145, Կ. էջ 168), Բայց ի մասնաւորի ասոր ապացոյց է Պատմութեան տուած այն տեղեկու-թիւնը (Բ. ձթ. էջ 139) թէ Արտաշէս գերի բռնած Ալանները բնակեցուց «ի Հարաւոյ յա-րեւելից կուսէ Մասնայ, որ կոչէր Էւսուր-էն-գաւառ ի վերայ պահելով զբնիկ անունն Ար-Պաղ², քանզի եւ աշխարհն՝ ուստի գերեցանն՝ Աբգաւ կոչի մինչեւ ցայսօր ժամանակին», (Հմմտ. գլ. ձթ. էջ 131, 19)։ Աբգաւ գաւառին անունն անշուշտ շատ աւելի ճշդ է եւ գուցէ պէտք է միանգամայն ըստ այսմ՝ զԱրարարն ի 14, 3 ք. 527. 14, 6 ք. 529 ուղղել³, Սուտ Խորենա-ցւոյ⁴ այն ստուգաբանութեան մեկնութիւնք՝ մեր առջեւը կը զենէ Աշխարհաբոլսեանքը էջ 26, 27. «Եւ Թափկոյր» եւ Ալաքը են յետ Դիդորին, յԱրդող աշխարհի Կաւկասին լեռանցն, ուստի հոսի գետն Արմնայ, եւ գտնալով ընդ հիւսիսի՝ ընդ դաշտ անբաւ, խառնի յԱթլ, եւ ի նոյն լեռինն՝ սեւ Արտողեան բնակին Դաշլանք, եւն։ Նոյն սոյն յՈշուած ալանեան Իրթուիլէն յայ-

նապէս Առ-Երեւնի Բ. ձեւ էջ 135, յառաջ կը բերուին։

Այս գաւառներուն եւ քաղաքներուն շար-քին աղբիւրաց գաւով՝ շատ կը խաբուէր մէկը՝ եթէ կարծէր որ հեղինակը գլխաւորաբար պաշտօնական ցանկեր գործածած է։ Ասկիւս յայտնի կ'երեւայ արդէն Խորբարան հատու-ծէն, ուր պաշտօնական անուններն ամենեւին չենք գտնել։ Ընդհակառակն այս կտորը մա-սամբ այնպիսի նմանութիւն մ'ունի Նեստորա-կանեան եկեղեցական գաւառներուն հետ, որ այս՝ այն ատեն միայն կը հասկըցուի, եթէ ընդունինք թէ Նեստորական եպիսկոպոսութիւն-ներուն ցանկը գործածեր է։ Նեմառքի համար ալ Նեստորական եպիսկոպոսութիւններուն ցան-կին գոնէ ըստ մասին գործածուած ըլլալը շատ հաւանական է։ Սակայն իւր աղբիւրները գլխաւորաբար պատմական տեղեկութիւններն եղած պիտի ըլլան։ Ինքն իսկ կ'ակնարկէ Եղիշն եւ Պաղար Գաղթոյնն էջ 42, եւ շատ հաւանա-կան է որ Սերէտին պատմութիւնն ալ առջեւն ունէր։ Ասկէ զատ՝ Արտաշէսն ծննդեան տեղւոյն վրայ եղած ծանօթութիւնն (էջ 41) արդէն կը ցուցնէ թէ Արտաշէսն պատմութեան տեղեկ է։ Իսկ խա-ձիբբոլոս անունն ուղղակի կը տանի զմէզ Կառնեմանիկն, որուն համառօտ բովան-դակութիւնը յառաջ կը բերէ հեղինակի Պատ-մութեան¹ մէջ (Բ. 4.)։ Նոյնպէս ծանօթ է հե-ղինակին Վահրամ Զորինի վէպը, եւ միանգա-մայն կ'ակնարկէ Երանեանց վիպասանութիւն-ները էջ 42, 4։

Էստ հետաքրքրական է Խորասանի նա-հանգներուն ցանկը, որ զարմանալի կերպով՝ հուան-շանք (629—644) ճննարկուած առաւելորի տուած տեղեկութեանն էւ Աբգաւալէ հ բնն Յափրին 211 եւ 212 շ. տարեաց տրոց ծն-ցակին կը ծոնենայ։ Բայց այս ցանկին մէջ այն-պիսի տեղեր ալ կը յիշուին, որոնք ըստ մասին երբեք զատ գաւառ չէին, ըստ մասին ալ հազիւ Աբգաւալէ հ բնն Յափրին տրոց ցուցակին մէջ իրր զատ գաւառ կը յիշուին եւ նոյն իսկ մա-սամբ Երանեանց վիպասանութեանն էւ Վահրամ Զորինի վէպէն առնուած են։ Ամեն բանէ յա-ռաջ կարեւոր են Գլ-ի եւ Ա-ւ-ւ անուն տեղերը, որոնցմէ վերջինը վարչութեան զատ վիճակ մ'երբեք կառուցած չէ, բայց երկուքն ալ Արա-բացւոյց՝ Ասոր բնն Արտաշէս Էմիրին առաջ-

¹ Հուս Խնչիրը Սիւլպի մեռածը եղած Պիրեոսի եւ Աթէնքի պաշարման վրայ է, 87ին Ն. Գ. Վմտ. T. H. Reinsch, Mitridate Empator p. 154 ss. Զուր յարաբերու-կանը Երթուս է։ մէ թէ Երթուսի եւ Հեղինակի մէջ տեղ եղած Աստղանաւ կղզեակին կ'ընթաց։

² Այսպէս երկու մեռածները Ա. Բ. Բ. Գ. 53 երկու օրինակ տարբերութիւն, մէկն, Զարգուսի Բ. Գ. 53

³ Քաղաքին անունը մեռածաց մէջ նախ «Ահագ», վերջին «Ահագա» կամ «Ահագա» բառով է։ Կլաւսի թէ աս ալ Արտաշէսի պէս Երթուս ցանկին ցուի եղած ըլլայ, բայց Արտաշէսի անունը առջինին մասերը Այս վերջին օրոշումն Արտաշէս լատ լատ կը յարմարի որ Նեստորաբոլսն այս օր-ւան Մափու քաղաքին հետ նոյն կը գրուի։ Ըստ Բեքեան վերջինն բուն Երթուսին ցուի չէ, այլ անոր հիւսիսային մէկ երկրորդական Եր. զին ցուի։

⁴ Մ. Խորենացւոյն ստուգաբանութեանց արժեքին նկատմամբ կը բաւէ նկատել թէ Պաղար գաւառին ա-նունով ծագումը՝ Պաղարուր Բուլղարաց Վառաթի (միայն սեռ. Վերայ, կարող մ'ընծայու) մէկ հանգումն է։ Բ. 4. էջ 75) որ հոն զազմէր էր, յառաջ կը բերէ։ Հմմտ. Մար-կաբոսի Chronologie der alttürk. Inschriften էջ 91։

⁵ Այս օրւան Դիդորին, ինչպէս որ ուրիշ տեղէ Զոսմոսին լեզուին մէկ գաւառաբարբառը դիդորներէ կ'անուանուի։

¹ Հուս Կեղեւ է քանի մը տեղ բնագիրն ուղղել, ապա թէ ոչ չէ հասկըցուի, Խնչպէս որ ուրիշ տեղ պիտի ցուցուի։

նորոգութեան տակ արեւմտեան թրքաց խականին դէմ գողգանի մէջ, յամի 119 Հ. (737 Ք. ե.) մընծ մեծ պատերազմին տեղեկութիւններուն մէջ մեծ դեր խաղացած են. մինչդեռ սակէ յառաջ՝ որչափ գիտեմ՝ պատմութեան մէջ երբեք չեն յիշուած: Այսպիսով կրնամ հետեւցնել թէ հեղինակը այն արշաւանքին վրայ ձեռքը գրաւոր տեղեկութիւն ունէր: Բաց սակէ՝ հեղինակը Սկիւթիան եւ Սարմատիան նկարագրելու ստեն՝ այնպիսի ստորագրութիւն մը կ'ընէ, որ չէ թէ միայն ծանօթ է Ալաւանց Բաշկան թերակղզւոյ վրայ ըրած արշաւանքին մինչեւ Մակեդոնիա, Դաղմատիա եւ Աքայիա հասնելուն (էջ 16, 4 վարդէն), այլ նաեւ Յուստինոս Բ. եւ Մարկիոս կայսրներուն ժամանակը՝ թրքական-բիզանդեան բեկամութիւններուն միջնորդութեամբ՝ Տոչթաէններու վաճառականութիւնը, Հեփթաղաց եւ Օսարքանէներու (Աւարաց) վրայ ձեռք բերուած տեղեկութիւններուն հեղինակը նշոյն իսկ գործածած է Ապարուքի (679թ) առաջնորդութեամբ Դանուբեան-Բուլղարաց երեւակայեալ արշաւանքին վրայ արուած տեղեկութիւնը:

Ուրեմն ամենէն վերջն յառաջ բերուած իրողութիւններէն կը հետեւի, որ յիշեալ գրքին յօրինման ժամանակն է իւր terminus a quo ամենէն կանուխ է, դարուն վերջը: Բայց խորասանի ստորագրութիւնը, քիչ ի յառաջ յիշուած Վաչրամ Զորինի ընդդէմ թրքաց արշաւանքին ակնարկութիւնը, եւ Արաբաց ու թրքաց մէջ յամի 119 Հ. (733 Ք. ե.) տեղի ունեցած գողգանի մեծ ճակատամարտին յիշատակութիւնը կը ստիպեն զմեզ այլ աւելի վար իջնալու: Հեղինակը ամենէն կանուխ Օմայաններուն հարստութեան վերջերը կրնայ գրած ըլլալ, բայց հաւանականաբար առաջին Աբասեանց տաները, — Ուրեմն Ը. դարուն մէջերը, Հայագէտ Դովանոր՝ քննարկն կազմածով ներկայացուցած Սադի խորենացւոյ Պարթի-ճիւղի կրկին խմբագրութիւններէն ետքը՝ կը դէ երանեան գաւառներուն ցանկը, եւ այն ցանկին կամ գաւառներուն անուանց քննական մեկնութիւն մը, վասն զի — ինչպէս Մարկ. մտադիր կ'ընէ — Ասսանեանց ժամանակակից յիշատակարան մը չկայ. իսկ արաբական պարսկական տեղեկութիւնները՝ ծանր քննութեանց պէտք ունին, որով Մարկարտի այս փառաւոր գործը՝ կամայ ակամայ Ասսանեանց պետութեան եւ պատմութեան զանազան ժամանակներն ունեցած ընդարձակութեան վրայ պատմական-

բանադատական քննութիւն մ'եղած է, — մեկնութեան ձեւով, Նախ՝ կը նշանակէ իւրաքանչիւր տեղոյ հայերէնի, պարսկերէնի, ասոր. արաբ. յունարէնի եւն մէջ ունեցած անուան ձեւը, յետոյ ամբողջ արեւելեան ծանօթ մաս տեսնաբար պատմական աշխարհագրական նիւթներն եւ վկայութիւնները, առանձին առանձին հատուածներ սահմաններուն նկատմամբ, պատմական ակնարկ մը Ասսանեանց Կաւկասի մէջ ունեցած երկիրներուն վրայ, ստորագրութիւն Արապատականի եւն: — Միտք ունիմք — Դեմիս յարողք տարւան թերթերուն մէջ — եթէ տեղոյ անձկութիւնը շատ արգելք չըլլայ — թարգմանել ինչ ինչ կտորներ, որ հայկական անուան դրոշմ կը կրեն. որ. աղ. Շիրաքան, Արմն, Արապատական եւն: Պատմական եւ տեղագրական երեք ընդարձակ յաւելումներուն նպատակն է՝ տեղեկութիւն տալ թէ սահմաններուն վրայ եղած գաւառներն ինչ դիրք ունենին. թէ շատ մ'անանօթ՝ բայց նշանաւոր տեղերու եւ գաւառներու ճիշդ դիրքն ինչ էր: Այս յաւելումներուն մէջն առաջնոցն թարգմանութիւնը պիտի տանք՝ մեր յարողք թուովը, որուն նիւթը զուտ հայկական է եւ Die armenischen Markgrafen վերնագիրը կը կրէ. այսինքն՝ Հոյ Բեդեմի:

Հ. ՆՆՏԻՆ

ՔՐՈՂԱՆԴԱԳՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱՐԱՆ — Սկզբնատրութիւնը Բիզանդեան քանակաթմնորու դրութեան. 377: — Ծղկաբեր-թուպուղոյ լատինացեա ժողովրդագիտութեան վարդութիւնը՝ ազգայնորոշող կ'անցնի. — ասոնց՝ առաջապատութեան իրաւունցներն ու պարտականութիւնները. 381:

ՆԵՐՍԱՐԱՆԱՆ — Հ. Բաթրոկոմիոս Վ. Մուրատ-ջեան Անտոնեան Միաբան կապալաւորներէ զարծած. 384: — Բժիշկ Դովոս. Նախագետ Դովոսիւն. 390:

ԼԵՋՈՒՍԱՐԱՆԱՆ — Սրաքիւրի զուտառաքաբաղը. 393:

ԸՆԴՈՒՄՆԱՆՈՒԹԻՒՆ — Մի ղափմայ պսակ Պ. Գ. Բաժմաշմարն ծակադի. 396:

ՄԱՏԵՆԱՆՈՒՄԱՆ — «Լոյսած ջնար» հեղ. Արտաշէս Յարութեան. 399: — Պարսից աշխարհ ըստ Ստոյն Մովսիսի խորենացւոյ Աշխարհագրութեան. 406:

ՀՐԱՏԱՐԱՆԻՉ ԾՈ ՊԱՏՄԱՆԱՆԱՅՈՒ ՆՍՄԱՐԱՆՈՐ

Հ. ԱՌՓՈՍԵԼ Վ. ՊԱՐԱՆԶ

ՎԻԵՆՆԱ, ՄԻԻԲԱՐԵԿԱՆ 89 ՅԱՐԱՆ